

LA GESTIÓ DEL PAISATGE

Rosa Barba i Casanovas

Doctora Arquitecta,
professora titular del Departament d'Urbanisme
de la Universitat Politècnica de Catalunya,
Directora del curs Màster d'Arquitectura del Paisatge.

El paisatge és una suma de dos factors ben diferents: d'una banda el suport territorial, un suport que és medi físic, localització, clima i, de l'altra, una cultura que ha construït el lloc. Quan hom fa planejament o es troba abocat a haver de prendre decisions sobre el futur d'un territori, està obligat a pensar en aquest suport, aquesta condició bàsica i en la cultura que l'ha precedit en aquell lloc abans d'avançar amb elements de futur.

Històricament el medi construït s'ha sobreposat a l'entorn natural -aquell suport- de maneres que ens semblen avui dia generalment compatibles, equilibrades o ben resoltes quan el resultat és valuós i podem recordar-lo com una imatge estètica que apreciem. En canvi ara, en un moment en què el traçat de les autopistes és tan potent que es sobreposa a la geometria del terra i que les màquines poden desfer els perfils del relleu, quan estem abocats a haver d'intervenir per adequar l'entorn a les nostres demandes d'avui, hem de cercar criteris nous que ens permetin millorar "la realitat actual" sense entrar en conflicte amb el medi natural. Aquesta és una necessitat urgent, ja que les intervencions sobre el medi, tal com ara les fem, comencen a canviar el que s'havia entès com essencial i permanent del paisatge, que és el que ens ha fet apreciar-lo.

El paisatge, abans que altra cosa, és allò que ens envolta i que fa que ens sentim pertanyents a un lloc. Així, doncs, ens hem de preguntar, què té el paisatge que fa que sigui permanent? què fa que el recordem, que el puguem valorar com a tal, que el puguem identificar com a propi, que l'entenguem com a fix tot i ser en realitat variable? Com ho hem de fer per a gestionar-lo de manera diferent, ja que nosaltres no vivim i no el necessi-

tem igual que abans i per tant l'hem de poder modificar i actualitzar, però alhora mantenir-ne alguna característica d'identitat que és la que ens fa que el recordem com a propi?

Per contestar aquesta pregunta, s'han fet des de fa anys treballs des de les disciplines que entenen i estudien el medi, que ens plantegen com conèixer i mesurar les qüestions referides al valor dels factors ambientals, les coordenades del medi físic i la cultura del lloc. D'aquests, si pensem en el paisatge com un objecte de gestió, n'hi ha alguns que m'interessen especialment: aquells que permeten parlar del paisatge com un fet natural, adequat i descrit per molts, interpretat, però, per les persones que el perceben, que el gaudeixen i el recorden (cosa que també es relaciona amb la seva pròpia condició física i material). És a dir, un paisatge present, pensat i recordat, que existeix perquè hi ha un espai físic que el sustenta. Amb això, que sembla una afirmació òbvia s'ha, però, de treballar i recordar que si no existissin certa topografia, geologia, hidrologia, exposició climàtica, etc. aquest paisatge no podria ser, i per tant, no hi hauria entorn per ser viscut ni recordat. Deduirem, almenys, que aquests fets materials s'han de cuidar.

D'alguna manera podem dir, doncs, que les condicions materials que fan que el paisatge existeixi són les mateixes que fan que aquest paisatge es formi en la imatge que ens és pròpia i, entre els factors que defineixen aquesta imatge haurem de destacar l'horitzó, bàsic en la definició del lloc, i certs elements que no canvien, que són una condició de partida, almenys fins fa poc, quan n'hi havia que no es modificaven mai.

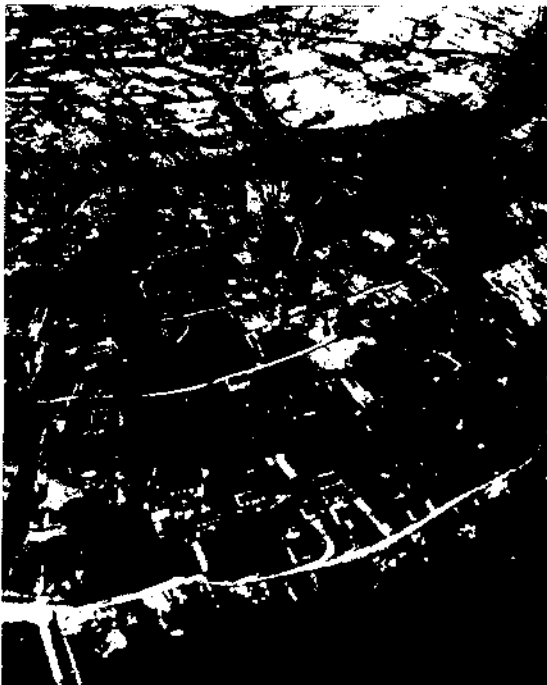
Mai no modificàvem un horitzó, no retallàvem

Càmping i conreus al llevant espanyol.
(Fotografia: R. Barba)

Els límits del conreu a The Badlands, Sur de Dakota, EEUU.
(Fotografia: R. Barba)

Desenvolupament rural a la costa d'Irlanda.
(Fotografia: R. Barba)

una muntanya. Mai una infraestructura podia fer altra cosa que gratar lleugerament les superfícies irregulars del relleu. Las obres que s'efectuaven eren sempre operacions de cicatriu sobre el paisatge. De fet, des d'una perspectiva global, la feina dels arquitectes és bastant poc important, perquè només és construir una capa molt prima entre el cel i la terra, una mínima part de la pell que cobreix el món. Però és en els plecs d'aquesta pell on s'habita i on es fa que el paisatge sigui de l'home. La gestió del paisatge és el dibuix que construeix aquesta pell, i si la construcció del paisatge fins fa relativament poc -vint, trenta o potser quaranta anys- comportava sempre variacions subtils d'aquesta pell tan prima, avui dia la superposició d'elements i la modificació d'altres permet parlar de deformacions que afecten l'escala dels llocs i la seva espacialitat interna.

Així doncs, fins fa poc, certes constants del paisatge estaven garantides, però actualment la situació comença a canviar. Un dels problemes que tenim és que s'estan començant a esborrar elements de referència molt clars en la formació de la imatge del lloc, i aquí al Maresme això comença a ser molt evident. Seguint amb l'argument, no és un problema estrictament de desaparició de l'element clau de referència, l'horitzó, sinó que elements que eren molt fixos estan començant a modificar-se i a desdibuixar-se per efecte de la invasió de l'edificació. El que es reconeixia com a fix comença a no servir com a referent. Aquest és el problema que està plantejat.

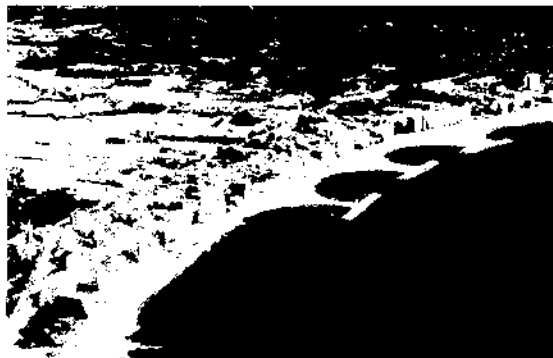
L'urbanisme, tal com veu la ciutat, parteix d'un supòsit de fa cent cinquanta anys segons el qual hi ha ciutats i territoris rurals que es defineixen pel

que de modificació representa la ciutat sobre aquest primer suport, de la mà de la construcció d'infraestructura. De fet, quan parlem de projectació del territori parlem d'urbanisme d'una manera molt genèrica. Sense entrar en profunditat en una discussió teòrica, sí que cal recordar que urbanisme ve d'urbà, de fer ciutat, però avui dia la ciutat, què és? una suma d'elements construïts en el territori perquè s'hi habiti d'una manera agrupada, constituïda per aglomeracions des de fa centenars d'anys i que segueixen modificant-se.

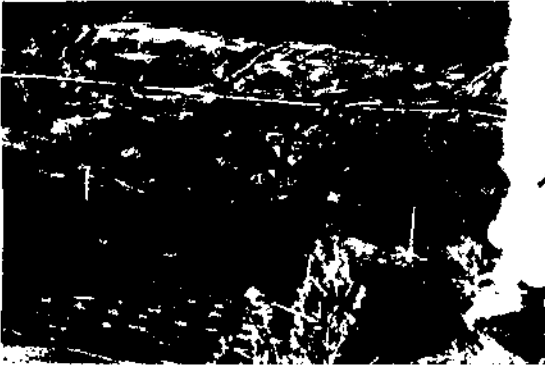
Però qui va dibuixar el primer plànol? qui va definir l'estratègia d'ocupació del sòl i de gestió dels espais urbans? En principi, eren els reis o els seus ajudants que feien la ciutat, però fa cent cinquanta anys això va experimentar una gran transformació: la ciutat es va fer tan gran que es va poder convertir en un sistema servit per una infraestructura importantíssima, i és en aquest moment, i no abans, quan a les ciutats es van fer clavegueres; perquè, i aquest és un fet significatiu i val la pena d'aturar-s'hi, és on d'alguna manera s'inicia el procés que avui ens interessa.

En el moment que apareix la claveguera, el carrer ja no és una esplanada de terra que només dona accés a les cases, sinó que es converteix a més en infraestructura de serveis: s'agafa l'aigua de pluja, es condueix mitjançant un tub, s'aboca a la riera i d'aquesta directament al mar. L'aigua bruta segueix un camí paral·lel, l'aigua potable i l'electricitat arriben a les cases també per sota els carrers.

Des d'aquest moment s'estan produint dues situacions simètriques, gairebé oposades. D'una banda, s'està construint un artefacte artificial molt potent, i de l'altra es confia totalment que la natura digerirà tota la deixalla i la contaminació que la ciutat genera. Per als ciutadans del segle XIX la natura és prou potent per assimilar totes les intervencions que s'hi produeixen i millorar-les. Potser per això és aleshores també quan arran d'una situació de congestió en la primera ciutat industrial es van inventar els espais públics per millorar-la. No hi ha parcs públics a cap ciutat, però sí jardins privats de la noblesa i dels convents, abans de mitjans del segle XIX. Fins i tot en el pla Cerdà hi ha poquíssims jardins, només emmarcant els monuments, però en ell es confia

Desenvolupament residencial i turístic a la costa de Sant Antoni de Calonge.
(Fotografia: R. Barba)

Territori rural del camp de Ronda a Andalusia.
(Fotografia: R. Barba)

La marina turística d'Ampuriabrava.
(Fotografia: R. Barba)

en la natura enmig dels blocs com a precedent d'aquesta idea higienista i redemptora que els primers urbanistes, segons Benévolo, van desenvolupar. Els parcs, en el pla Cerdà, se situen només arran del Besòs. Haussman, el gran urbanista francès que va dissenyar la reforma de París, també a mitjan segle XX, explica aquest moment quan parla de la ciutat com un espai on els carrers tenen arbres i llum de gas i s'embelleixen com espai urbà i es fan segurs i il·luminats perquè la gent que hi circuli pugui realment utilitzar-los com a salons de la burgesia. La ciutat dels reis s'ha transformat en una ciutat de burgesos, una ciutat artefacte artificial que se sobreposa al món natural, que confia en una lectura higiènica i bona de la natura com a remei dels seus propis mals.

Si he introduït aquesta visió del món urbà és perquè encara avui estem treballant, teòricament, amb el supòsit de fer ciutat com un territori artificial oposat al camp. Resulta, però, que la realitat no és pas així, sinó més aviat podem definir un territori de tensions i diàlegs entre espais naturals i artificials, i en un context en què l'actual Llei del Sòl encara defineix aquest sòl com a urbà, urbanitzable i no urbanitzable, i entén el sòl no urbanitzable estrictament com un negatiu, no pas com un positiu d'aquesta situació. Si la Llei, doncs, denota i reflecteix la diferència entre un sòl i l'altre, la línia que abans era clara entre rural i urbà ara s'està trencant. S'està produint una interrelació fortíssima entre els medis natural i urbà: en totes les ciutats grans hi trobem broilles que surten pels racons i pels solars no edificats. En el camp s'implanten urbanitzacions, una autovia talla un determinat sistema de rieres o l'escorrentia natural del territori, puguen els freàtics de tota la zona del Baix Maresme i de Badalona perquè les pantalles dels túnels soterrats han tallat els freàtics inferiors, a Barcelona, s'inunda el metro (perquè ja no s'extreu aigua de la conca hidrològica del Besòs, absolutament contaminada). Hi ha, doncs, un problema greu de tensió entre medi natural i medi urbà i s'ha de generar una manera de gestionar i de projectar adequada a les condicions que ara tenim.

I per això, hem de començar a parlar ja no d'urbanisme, com a territori del fet artificial que s'oposa al fet natural, sinó també de paisatgisme

i donar un altre perfil professional i una altra perspectiva a la intervenció territorial. Però parlar de paisatgisme és molt complex perquè està vinculat a les condicions del lloc i a les relacions entre aquests dos móns -ciutat i camp-. La placidesa que la natura aporta el 1850 és una idea que ha canviat absolutament, ja que de fet aquesta ha passat de ser una garantia de bon funcionament, en la qual es podia confiar cegament, a convertir-se en un valor a cuidar, fràgil, escàs, difícil i poc corrent. Actualment sabem que aquest medi físic que semblava que podia digerir tot el sobrant que la ciutat produïa, s'ha de tractar amb atenció (l'aigua de mar es contamina, tenim problemes amb les rieres, apareix la contaminació acústica) i això ens porta a deixar de considerar el medi físic com només un solar per a l'edificació.

A més, actualment, el valor del paisatge ha pujat molt, i fins i tot es ven turísticament, i si no podem imaginar-nos una ciutat absolutament contínua, perquè seria invivable i no respon a les nostres necessitats de territoris articulats, complexos i amb valors d'identitat, tampoc ens podem imaginar un territori estructurat des del fet rural o la ciutat jardí, i menys a casa nostra, al Mediterrani. Aquest fet, d'introduir el diàleg entre el construït i el natural apareix, doncs, com independent del model de ciutat que considerem, més gran o més petita, més homogènia o més diversa i depèn molt més de la cultura dels llocs i de les seves condicions geogràfiques. I si hem patit molt la importació de models d'urbanització que provenen d'altres territoris amb components ambientals molt diferents (ja que s'han implantat models anglo-saxons, dels quals en són una mostra les

Proposta d'orientació viària pel P.G. de Platja d'Aro. 1983.
Rosa Barba i Ricard Pié, arquitectes.
(Fotografia: R. Barba)

urbanitzacions de segona residència, que porten, per exemple, problemes de diàleg amb el bosc) sabem que hi ha també una relació amb la natura que reflecteix un altre diàleg o un altre "equilibri". Entenem, per tant, que hauríem d'endegar altres models territorials i d'urbanització que s'adequin al nostre espai mediterrani. Estem en una situació on el paisatge ha passat de ser un bé garantit, gratuït i generós, a una altra en què és un valor a conrear, a mantenir, per al qual ara, fins i tot compta un cert cost econòmic (pel pagès que manté l'agricultura i per l'administració que manté els espais naturals). Així hem de considerar els parcs naturals. Un parc natural és inicialment un espai de protecció que en determinats casos acaba gairebé essent un parc temàtic, un element que porta a la utilització massiva d'un espai necessari a un ciutadà urbà que coneix de la natura només el que les imatges del cinema li expliquen. Si volem que aquest espai segueixi mantenint les seves qualitats s'ha de gestionar de manera apropiada, perquè és un medi que està essent molt agredit per un tipus de societat que no ha sabut o no té la cultura de com utilitzar-lo. Un punt problemàtic és, doncs, que aquesta societat confia en l'existència del parc però no coneix encara què implica aquesta existència i la seva utilització.

Es parla molt, actualment, que la planificació ha de deixar de ser globalitzadora o general, com en la nostra Llei del sòl, malgrat els molts forats que deixa, i també que la gestió del sòl no s'ha de realitzar de la mateixa manera en diferents llocs del territori, ja que les problemàtiques són diverses, tant per la densitat urbana, com per la geografia, la cultura i la manera de construir-lo, o per

Desenvolupament residencial a Daly City, Califòrnia.
(Fotografia: R. Barba)

la forma com es produeixen els processos de desenvolupament. La gestió ha de considerar, si més no, però, les bases de l'estructura de coneixement i control, i el domini social sobre un territori que és patrimoni de tots.

Per això, quan es parla que la planificació s'ha de fer només a partir d'operacions concretes recolzades en un mecanisme d'acció-resposta, hem de recordar que l'anàlisi global del medi ens porta a pensar que si bé és cert que no hem de plantejar determinats escenaris de futur tan tancats que no podem controlar-ne les modificacions, també és cert que els problemes del medi són globals i que no entenen de termes municipals ni de fronteres administratives, sinó que fins i tot, impliquen situacions geogràfiques molt separades. Pensem només en que la carretera significa a més de la construcció d'un element sobreposat en un territori, on interfereix en el sistema d'aigües i en els sistemes de vegetació, que hi ha una pedrera per treure pedra i un lloc per abocar-ne la terra i això es pot produir físicament lluny de l'espai concret de construcció. Igualment, les conques fluvials recullen aigua que pot produir avingudes en pobles que estan lluny dels llocs on es desenvolupa la recollida.

Parlar de temes de gestió del paisatge ens obliga necessàriament a pensar que tenim una societat civil que s'ha de preocupar del seu entorn i aquesta societat civil s'ha d'entendre sobre aquest mateix entorn. Els problemes de l'urbanisme i del territori en la gestió són en realitat els problemes de crear una societat prou potent per posar-se d'acord sobre determinats punts pel que fa al patrimoni que és de tots.

Aquesta necessitat de diàleg entre natural i artificial, construït i existent, eixampla el camp dels professionals i recupera la pluridisciplinarietat que s'havia deixat de banda.

Una altra característica del moment actual és que cada vegada tenim instruments més potents per analitzar amb molta més rapidesa i eficàcia els processos que s'estan produint sobre el sòl; per imaginar, per modelitzar i per fer hipòtesis de futur, per definir escenaris. Tot això ens ha d'ajudar en el procés de discussió de les opcions. Així mateix, un expert té instrumental ara per explicar bastant bé els conflictes i projectes i transmetre a la resta dels col·lectius. Estem doncs, en un moment de canvi, tant en el tema de gestió de l'entorn, perquè implica els objectius, com pel que implica els mitjans i els instruments per fer-ho.

El paisatge no és més que la forma física del medi ambient o l'entorn, l'espai exterior que ens envolta. La gestió d'aquest entorn és necessària i a la vegada inevitable, si volem tenir un futur una mica acceptable. Encara tenim un territori vàlid, però també extraordinàriament fràgil.

Sisom capaços d'identificar els punts de fragilitat i els sabem gestionar correctament, si sabem renunciar a certs elements per a guanyar-ne d'altres tindrem molt de fet, i això passa per experts i tècnics que siguin capaços d'entendre i d'explicar-ho i per generar una cultura del territori que signifiqui quelcom per a la nostra societat d'avui.